

UOT 37.0

Aynur Yaqub qızı Mahmudova
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi
<https://orcid.org/0009-0000-7602-818X>

TƏLİM FƏALİYYƏTİNDƏ MÜƏLLİM-ŞAĞIRD QARŞILIQLI MÜNASİBƏTLƏRİ

Айнур Язуб гызы Махмудова
преподаватель
Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ВЗАИМООТНОШЕНИЯ УЧИТЕЛЯ И УЧЕНИКА В УЧЕБНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Aynur Yakub Makhmudova
teacher of
Azerbaijan State Pedagogical University

INTERACTION BETWEEN TEACHER AND STUDENT IN EDUCATIONAL ACTIVITIES

Xülasə. Məqalədə təlim fəaliyyətində müəllim-şagird qarşılıqlı münasibətlərinin həlledici məqamları barədə danışılır. Müəllim və şagird arasındakı səmərəli münasibət, təhsil və tərbiyə prosesində uğur qazanmağa yardım edir. Pedaqoqa qarşı pozitiv münasibət təlimə marağı, şagirdlərin biliklərə yiyələnmə istəyini artırır. Bu zaman müəllim nəyin korreksiyaya ehtiyacı olduğunu, mənimsənildiyini və özünün nəyə əsaslanacağını müəyyənləşdirə bilir. Bu mənimsəmə prosesləri öz-özünə baş vermir. Formalaşan şagird şəxsiyyəti müəllimin onu dəstəkləməsi nəticəsində digər insanların nəzər nöqtəsini, davranış və əməllərini nəzərə almağın vacibliyinə nəzər yetirir. Məqalədə eyni zamanda müəllim və uşaq arasındakı qarşılıqlı münasibətlər sisteminə nüfuz edən əsas komponentin hər bir şagirdin şəxsiyyətinə hörmətdən ibarət olduğu məsələləri barədə fikir açıqlanır.

Açar sözlər: *qarşılıqlı münasibətlər, şəxsiyyət, qabiliyyət, məntiqi təfəkkür, əməkdaşlıq, təlim marağı, öyrədən və öyrənen.*

Резюме. В статье рассказывается о важнейших моментах взаимоотношений учителя и ученика в учебной деятельности. Эффективные взаимоотношения между учителем и учеником помогают добиться успеха в процессе обучения и воспитания. Позитивное отношение к учителю повышает интерес к обучению и стремление учащихся к получению знаний. В это время учитель может определить, что необходимо исправить, что усвоено и на что следует опираться. Эти процессы усвоения не происходят сами по себе. В результате поддержки учителя формируется личность ученика, учитывающая важность учета чужой точки зрения, поведения и действий. При этом в статье высказывается мнение, что основным компонентом, пронизывающим систему взаимоотношений учителя и ребенка, является уважение к личности каждого ученика.

Ключевые слова: *взаимоотношения, личность, способности, логическое мышление, сотрудничество, учебный интерес, обучающий и обучаемый*

Summary. The article describes the most important moments of interaction between teacher and student in educational activities. Effective relationships between teacher and student help to achieve success in the learning process. A positive attitude towards the teacher increases students' interest in learning and desire to acquire knowledge. At this time, the teacher can determine what needs to be corrected, what has been learned and what to build on. These assimilation processes do not happen on their own. As a result of the teacher's support, the student's personality is formed, taking into account the importance of considering others' points of view, behavior and actions. At the same time, the article expresses the opinion that the main component that permeates the system of relationships between the teacher and the child is respect for the personality of each student.

Key words: *interaction, personality, abilities, logical thinking, cooperation, learning interest, teacher and student*

Son illər aparılan məqsədyönlü və planlı islahatlar nəticəsində təhsilimizdə ciddi dəyişikliklər baş vermişdir. Təhsilin məzmunu, qiymətləndirmə sistemi yenilənmiş, İKT-nin təhsilə tətbiqi sürətlənib, maddi-texniki baza möhkəmlənmiş, müasir məktəb binaları yenilənərək müəllim və şagirdlərin istifadəsinə verilmişdir. Bütün bunlar, təbii ki, təlim prosesinin, tədris metodikasını və üsullarının da dəyişməsinə, yenilənməsinə şərtləndirir. Öyrətmə-öyrənmə prosesini daha səmərəli etməyə imkan yaradan müasir, interaktiv dərslər müəllimlərin tədris fəaliyyətində aparıcı yer tutmağa başlamışdır. Müəllimlərin peşəkarlıq səviyyəsi hiss olunacaq dərəcədə yüksəlmiş, müəllim-şagird münasibətlərində köklü dəyişikliklər baş vermişdir. Bütün bu münasibətlər səmərəli əməkdaşlıq müstəvisinə keçmişdir.

Hal-hazırda müəllim peşəkarlığının yeni müstəviyə çıxarılması, şagirdlərə yanaşmanın dəyişməsi, müəllim-şagird münasibətində əməkdaşlıq, qarşılıqlı inam, birgə nəticə əldə olunmasına səy və sairə kimi faktorlar isə tədris prosesinin, nəticə etibarını ilə təhsilin keyfiyyətinin artmasına müsbət təsir göstərir.

Tədris-təlim prosesində müəllim-şagird arasında olan qarşılıqlı münasibətlər ən vacib amillərdən biri hesab edilir. Müəllim-şagird münasibətlərinin əsasında isə humanist prinsipinin tələbləri dayanır. Bu tələblər təlim prosesinin psixopedaqoji əsası kimi xüsusi əhəmiyyət daşıyır. Professor Əbdül Əlizadə qeyd edirdi ki, "İnsanın ancaq subyekt və şəxsiyyət kimi dialoqu üçün insan münasibətləri mənəvi ölçülərə söykənməli; adamlar bir-birini şəxsiyyət kimi qavramalı; qarşılıqlı dialoq birgə əməkdaşlıq və birgə yaradıcılıq aləmini əhatə etməlidir". Həqiqətən də düzgün qurulmuş müəllim-şagird münasibətləri insanın həyatı normalar çərçivəsində fəaliyyətinin tənzimlənməsində həlledici rol oynayır.

Müəllim-şagird münasibətlərinin düzgün qurulması, ilk növbədə, müəllimlərdə pedaqoji fəaliyyətdə zəruri olan bir sıra qabiliyyətlərin müasir dövrün əsas tələbi kimi qarşıya qoyulur: məsələn, təşkilatçılıq qabiliyyəti; təlim (öyrətmə) qabiliyyətləri; perseptiv qabiliyyətlər; kommunikativ (ünsiyyət) qabiliyyətlər; suqgestiv (tələqinedici) qabiliyyətlər; tədqiqatçılıq qabiliyyəti; elmi-idraki qabiliyyətlər və sairə. Müəllimə məxsus olan bu qabiliyyətlər müəyyən müddət keçdikcə dəyişə, tələblərin sayı arta və ya əksinə olaraq azala bilər.

Müəllim-şagird qarşılıqlı münasibətləri mövcud prosesdə iştirak edənlərin qarşılıqlı anlaşmasını şərtləndirməlidir. Bu zaman davranışın qarşılıqlı korreksiyası baş verir. Təlim prosesində təzahür edən pedaqoji-psixoloji yönlü şəxsiyyətlərarası münasibətlər təlim və tərbiyə məsələlərinin həllində əsas rol oynayır. Qarşılıqlı əməkdaşlığın əsasında təlim prosesinin iştirakçıları arasında pozitiv dialoqi münasibətlərin qorunması prosesi baş verir.

Müəllimin təlim prosesində şagirdin fəaliyyətinə məharətlə rəhbərlik etməsi sayəsində səmərəli vaxt effektiv təzahür edir. Müəllim və şagird arasında münasibətlərin qurulması vəziyyəti ünsiyyət və qarşılıqlı təsir vasitələrinin xarakterinə birbaşa təsir edir. Sınıfdə olan hər bir şagird tərəfindən müəllimə pozitiv münasibət bilavasitə şagirdin öyrənmə sahəsində uğurunu şərtləndirir.

Təlim prosesin zamanı müəllim tərəfindən şagirdin bütün şəxsi keyfiyyətlərinin nəzərə alınması əsas şərtlərdən biri hesab edilir. Bu, təlimin tempini və keyfiyyətini dəyişməyə bilavasitə imkan verir.

Müəllim ilə şagird arasında baş verən əməkdaşlıq təlim-tədris metod və vasitələrinin tətbiqi ilə yanaşı, təlim prosesində baş verən qarşılıqlı əlaqənin təzahürüdür. Müəllim ötürdüyü biliyin şagirdləri tərəfindən qəbul edilməsinə, özünüküldürməsinə xüsusi şərait yaratmalıdır. Bu mənəvi əlaqə emosional, qiymətləndirici və iradi xarakter daşıyır.

Müəllim təlim fəaliyyətinin moderatoru və aparıcısı hesab edilir. Eyni zamanda bu prosesdə müəllim aparıcı, eyni zamanda təşkiləddici, idarəedici istiqamətləndirici rola malikdir. Müəllim üzərinə düşən bu məsuliyyətli prosesi və vəzifənin daha uğurlu yerinə yetirilməsi üçün, hər bir şeydən əvvəl ayrı-ayrı şagirdləri, bütünlükdə sinif kollektivini yaxından duymalı, hiss etməli, başa düşməli və kifayət qədər tanınmalıdır.

Pedaqoji prosesdə müəllim-şagird münasibətlərində müəllimin pedaqoji mərifəti özünü daha çox göstərir. Müəllimin pedaqoji mərifəti onun pedaqoji ustalığının əsasını təşkil edir. Bunlara müşahidəçilik; diqqətlilik; hörmət və tələbkərlilik, qayğıkeşlik, inam; ədalətçilik; səbirçilik; təklik; şərəf və ləyaqəti qorumaq, gülürüz, mehriban ünsiyyətçilik, xoş rəftar, və sairə keyfiyyətlər daxildir.

Yüksək pedaqoji qabiliyyətlərə və müvafiq psixoloji duyuma malik olan hər bir müəllim təbii ki, planlaşdırdığı dərsi yeni müasir prinsiplərin tələbinə uyğun demokratik şəraitdə qurmağa səy göstərir. Belə şərait isə öz növbəsində şagird fəallığına imkan yaradır. Şagird müəllimin istiqamətverici tövsiyələri, göstərişləri əsasında potensial gücünü səfərbər edərək səmərəli fəaliyyət göstərməyə can atır.

Müəllim-şagird münasibətlərinin yüksək olması öyrənmə prosesində keyfiyyətli nəticələrin əldə olunması ilə müəyyənləşir. Müəllim-şagird münasibətlərinin öyrətmə-öyrənmə mexanizmi məhz bu prosesdə meydana çıxır. Həm müəllimlər, həm də şagirdlər özlərinin fəaliyyət potensialını bu şəraitdə təzahür etdirirlər. Real proses müəllim-şagird tərəfdaşlığının eyni bir müstəvidə olmasını, təlimin səmərəliliyi istiqamətinə yönəlməsini və hər iki tərəfin qarşılıqlı münasibəti vəzifələrini qarşıya qoyur.

Yeni pedaqoji prosesdə öyrədən və öyrənənlərin münasibətləri əməkdaşlıq baxımından şagirdlərin fəallaşdırılmasında daha qabarıq nəzərə çarpır. Şagirdlər təlim prosesində tədqiqatçılığa cəlb olunur, mövzu ətrafında araşdırmalar aparır, öyrəndiklərini tətbiq edir, müqayisələr və təhlillər yolu ilə fakt və hadisələri məntiqi təfəkkür süzgəcindən keçirərək real qiymətləndirirlər. Dərs prosesində şagirdlərin mühakimə yürütməsi, düşünərək müstəqil nəticə çıxarmağa çalışması – müasir dərsin səmərəli atributlarıdır.

Bütün bunlar isə şagirdlərin təlim prosesində məntiqi tapşırıqlar üzərində daha çox işləmələrini və yaradıcı fəaliyyət göstərmələrini tələb edir. Müasir psixopedaqoji araşdırmalarda bu ideya müasir təhsil nəzəriyyəsində aparıcı rol oynayır. Dərs zamanı pedaqoji əməkdaşlığın inkişafı üçün:

- bir-birini dinləmək;
- birgə qərar qəbul etmək;
- bir-birinə inanmaq;
- qrup işində iş zamanı öz məsuliyyətini anlamaq vacib amillərdəndir.

Müəllim – şagird münasibətlərindəki qarşılıqlı fəaliyyət mahiyyət etibarilə müasir vəzifələrə cavab verən yeni bir təlim şəraitinin meydana çıxması ilə müşayiət olunur. Fəal öyrənmə adlanan bu proses şagirdlərə gələcək peşələrində, fəaliyyətlərində, şəxsi və ictimai həyatlarında məqsədlərinə çatmaqda, kamil insan kimi

formallaşmaqda kömək edən zəruri öyrənmə prosesidir. Fəal öyrənmə eyni zamanda koqnitiv (idraki) xarakterli olub, problemin həlli şəraitini, yenilikləri, axtarışları, kəşf xarakterli öyrənməni əhatə edən, çoxsaylı məqsədləri yerinə yetirməyə imkan verən faydalı bir prosesdir.

Müəllim-şagird arasında qarşılıqlı fəaliyyətin yaranması təbii öyrənmə prosesinin formalaşması ilə nəticələnəcəkdir. Bu, ənənəvi təlim prosesinə məxsus amirlik ab-havasının əməkdaşlıqla əvəz olunmasına gətirib çıxarır. Bu zaman müəllim və şagird arasında işgüzar bir əlaqə formalaşır. Belə şəraitdə hər kəs təbii olaraq qarşısına qoyduğu məqsəd üçün çalışır.

Əslində, pis müəllim və ya pis şagird yoxdur. Müəllim və şagird arasında yaxşı və ya pis münasibət vardır. Məktəbdə yaxşı və ya pis münasibətin qurulması şagirdin deyil, müəllimin məsuliyyətindədir. Müəllim şagirdi ilə arasında olan pis münasibətə görə heç bir bəhanə irəli sürməməlidir. Sadəcə, həmin şagirdin ailəsi ilə əməkdaşlıq edərək köməyini əsirgəməməlidir. Hər şeydən əvvəl problem yaşayan və yaşadan şagirdlərlə sinif içərisində deyil, fərdi olaraq iş aparılmalıdır. Onları yoldaşlarının içərisində danlamaq, onun özünə inamını sarsıdır.

Ona görə də müəllim dərs dediyi şagirdlərinə bilik, bacarıq aşılamaqdan başqa, eyni zamanda onlara sevgi, hörmət, sədaqət, dostluq, intizam, qayda-qanun kimi anlayışları da qazandırmalıdır.

Müəllim-şagird arasında səmərəli qarşılıqlı fəaliyyətin yaranması həm də ənənəvi olaraq məktəblə valideyn arasında əlaqələrin yeni məzmununda qurulmasına təsir göstərir. Valideynlər məktəbdə təlim prosesi və gündəlik təlim fəaliyyəti ilə daha yaxından maraqlanmağa, onların təhsil prosesinə daha artıq nüfuz etməyə çalışırlar. Müəllimlərin valideynlərlə əlaqələri daha da möhkəmlənir. Valideynlər uşaqlarının təlim fəaliyyətinin bilavasitə fəal iştirakçısına çevrilir, onların problemləri ilə daha yaxından tanış ola bilirlər.

Bu məqsədlə məktəblərdə yaradılan yüksək mənəvi-psixoloji mühit və kommunikasiya sistemi təhsil sisteminin özünün sağlam olmasına xidmət edəcəkdir.

Təhsil həyatında məktəb rəhbərliyi, psixoloq, müəllim, şagird, eləcə də digər işçilər arasında qarşılıqlı hörmət və etibar əsasında formalaşan münasibət – kommunikasiya prosesləri şa-

girdlərin hərtərəfli inkişafında və təhsil nailiyyətlərində təzahür edəcəkdir.

Problemin aktuallığı. Təlim fəaliyyətində müəllim-şagird qarşılıqlı münasibətlərinin psixoloji mahiyyətinin əsas təzahürlərini müəyyənləşdirmək və müasir psixologiyanın elmi-nəzəri tələbləri səviyyəsində onların psixoloji təhlilini verməklə bağlıdır.

Problemin elmi yeniliyi. Təlim fəaliyyətində müəllim-şagird qarşılıqlı münasibətlərinin pedaqoji

və psixoloji mahiyyətinin izahı, bir – birini anlamaq, başa düşmək, dəyərləndirmək kimi fikir və ideyaları müəyyənləşdirməkdən ibarətdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən elmi yaradıcılıq işində bu mövzu ilə maraqlananlar, pedaqoqlar, psixoloqlar, eləcə də ali və orta ixtisas məktəblərinin tələbə və magistrləri istifadə edə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Bayramov, Ə.S. Sosial psixologiya. / Ə.S. Bayramov, Ə.Ə. Əlizadə. – Bakı: Qamma – servs, – 2003.
2. Əliyev, R.İ. Tərbiyə psixologiyası. / R.İ. Əliyev – Bakı: Nurlan, – 2006.
3. Əliyev, B.H. Pedaqoji psixologiya. Dərslük. / B.H. Əliyev. – Bakı: Təhsil, – 2011.
4. Əliyeva Sədaqət. Ünsiyyət mədəniyyəti. Dərslük. / Sədaqət Əliyeva – Bakı: Gənclik, – 2013.
5. Əlixanova G.H. Təlim fəaliyyətində temperament tiplərinin nəzərə alınması: Metodik vəsait. – Bakı: ADPU-nun nəşriyyatı, – 2019.
6. Андреева, Г.М. Социальная психология. / Г.М. Андреева. – М.: Аспект Пресс, – 2012.
7. Клапаред, Э. Психология ребенка и экспериментальная педагогика. – М.: Изд. ЛКИ, – 2007.

E-mail: aynurmahmudova@gmail.com
Rəyçilər: *psixol.ü.fəls.dok.* **G.H. Əlixanova,**
ped.ü.fəls.dok., dos. **Q.Q. Əzizov**
Redaksiyaya daxil olub: 09.10.2023